

Het Katwijks Museum

Meta Henneke

Op 17 juni j.l. mocht ik tijdens de maandagse sluitingsdag een gesprek voeren aan de stamtafel van de museummedewerkers, het merendeel vrijwilligers. Aan het woord waren Hans Schonenberg, voorzitter van het bestuur, en Kees van der Plas, al tientallen jaren beheerder van het Katwijks Museum. Ook schoof André Groeneveld nog even aan, in het dagelijks leven conservator bij het Zuiderzeemuseum, maar als vrijwilliger al een jaar of dertig conservator van de kunstcollectie van het museum en lid van de tentoonstellingscommissie. Met een kleine 200 vrijwilligers en slechts een enkele betaalde kracht heeft de organisatie de omvang van een flink bedrijf.

Hét voorwerp

Een stripmesje. “Een wát?” zult u denken. (Afb. 1) Bijzonder mooie of kostbare of unieke voorwerpen zijn er bijna altijd wel in een verzameling oudheden. Daarom hier een object dat de verbinding tussen heden en verleden vertegenwoordigt op een bijzondere manier. Katwijkers uit vissersfamilies lopen nog steeds met een stripmesje op zak. Ze maken er een plastic verpakking mee open of gebruiken het mesje om een fles bier te openen. Nog steeds worden er stripmesjes gemaakt. Zoekt u het maar eens online op. Zij lijken nog het meest op een aardappelschilmesje, maar werden gebruikt om haringen te kaken en bestaan dus al vele eeuwen.ⁱ

Afbeelding 1 Stripmesje, Katwijks Museum

Hoe het ging

Bomschuiten

Het begon in Katwijk met een klein groepje mensen dat geïnteresseerd was in de geschiedenis van hun woonplaats. Daaruit traden Jan van Brakel (1956-2006), ambtenaar van de gemeente Katwijk, en Cees Varkevisser (1901-1968), directeur van de Katwijkse Visserijschool, naar voren als eerste bestuurders van het Genootschap Oud Katwijk.ⁱⁱ In 1966 was de officiële oprichting en al direct wachtte de eerste spoedklus: het redden van de laatste bomschuit. Dit schip, bij de Katwijkers beter bekend als de KW88, is het kleinere type waarmee garnalen werden gevangen en staat sindsdien te pronk aan de boulevard onder de vuurtoren. De bomschuiten waarmee de vissers wel zes weken op zee konden blijven om tot aan Schotland haring te vangen, waren wel vier keer zo groot. Rond 1910 was de bomschuit als scheepstype geheel verdwenen.

Een model in het museum laat zien dat de schuit een vlak dek had. Alleen onder dek kon de bemanning verblijven, in goed gezelschap van de gevangen vis. Een plek die ook wel 'de hel' werd genoemd. Tot de werkgroepen waarin de leden van het genootschap actief zijn behoort die van de modelbouwers. Hun scheepsmodellen zijn in het museum te bewonderen en vertegenwoordigen uiteraard ook veel kennis over de bouw van de schepen. Samen met allerlei originele voorwerpen die met de visserij verband houden, en een archief van de Katwijkse vloot, vormen zij een belangrijke informatiebron, waarvan ook andere musea gebruik maken.

Schilders

De bomschuit moest vanaf het einde van de 19de eeuw plaatsmaken voor de eillogger. Deze was sneller en wendbaarder, maar had een haven nodig. Niet langer hoefden schilders zich met veldezel en palet naar het strand te haasten om de indrukwekkende aankomst van de bomschuiten op het strand van Katwijk vast te leggen. Al vanaf het midden van de 19de eeuw bezochten kunstenaars Katwijk om zee- en strandgezichten op doek vast te leggen. Katwijk aan Zee ontwikkelde zich tot een echte kunstenaarskolonie, zoals er in de tweede helft van de 19de eeuw in Europa velen ontstonden.ⁱⁱⁱ De schilders waren meestal geïnteresseerd in pittoreske of romantische voorstellingen van de kust en het dorpsleven, maar sommigen waren ook begaan met de Katwijkers en hun harde bestaan.^{iv} Een schilder als *Hans von Bartels* (1856-1913) bezocht in 1887 voor het eerst Katwijk aan Zee, maar in plaats van een chic hotel, koos hij een kamer bij een Katwijkse familie als verblijf en raakte zo op de hoogte van het leven van de Katwijkers. Zijn schilderijen laten een veel realistischer beeld zien van het zware bestaan dat de meesten hadden.^v

Afbeelding 2 Jan Toorop, tekening, *Zwervers in de duinen*, 1891, Katwijk's Museum

Dat geldt ook voor de kunstenaar *Jan Toorop* (1858-1928), die een tekening maakte van zwervers in de duinen. (afb. 2) Hij bood ook praktische hulp door in de winter als de visserij (min of meer) stillag vissersjongens te onderwijzen in het koperdrijven.^{vi}

Net als Toorop woonde ook tekenaar en schilder *Willy Sluiter* (1873-1949) langere tijd in Katwijk. Ook hij liet de Katwijkers zien in hun dagelijkse doen en laten, zoals op dit schilderij van twee mannen die verse vis van de visafslag - op het strand - wegvoeren. (afb. 3)

Sluiter en Toorop organiseerden met de Duitse schilder *Gerhard Morgenstjerne Munthe* (1875-1927), die ook meerdere jaren in Katwijk woonde, in 1902 de tentoonstelling *Visscherij en Kunst*. Er werd een apart gebouwtje voor

neergezet, ontworpen door de bekende Leidse architect H.J. Jesse.^{vii} In 1908 ontstond een heuse kunstvereniging met Von Bartels en Toorop als ereleden en nog in hetzelfde jaar werd een tentoonstelling op touw gezet. Al eerder, in 1885 en 1886, hadden kunstenaars in Katwijk samengewerkt om de Oude Kerk, bij buitenstaanders bekend als het 'Witte Kerkje', te behouden. In zekere zin hebben zij een aanzet gegeven tot de belangstelling voor de geschiedenis van Katwijk die zich in 1936 manifesteerde in de vorm van een stichting die gedurende enkele zomers een oudheidkamer inrichtte. Als in 1947 de Dordtenaar Jan van Brakel zich in Katwijk vestigt, toont hij zich een enthousiast onderzoeker van de gemeentelijke archieven en pluist de geschiedenis van Katwijk uit.^{viii} Samen met Cees Varkevisser organiseerde hij enkele historische zomertentoonstellingen. Het vervolg is hierboven al aangestipt.

Afbeelding 3 Willy Sluiter, *Verse vis*, 1901, Katwijk's Museum

De collectie

Schilderijen, tekeningen en prenten

Vanaf het begin kon men zelf aankopen. Niet alleen kunst, maar ook andere historische objecten – behalve kunstwaarde vertegenwoordigen kunstwerken uiteraard ook een historische waarde – werden aangeschaft uit de contributie van leden, schenkingen (o.a. door Stichting Sponsorgelden Katwijks Museum), entreegelden en subsidie gegeven door de Gemeente Katwijk om de collectie uit te breiden. Ook worden tegenwoordig hedendaagse werken aangeschaft, zoals bijvoorbeeld het werk *Clouds over Katwijk* uit 2017 van Leon Holmes, een Australische schilder gespecialiseerd op plein air schilderen. (afb. 4)

Afbeelding 4 Leon Holmes, *Clouds over Katwijk*, 2017, Katwijks Museum

En natuurlijk zijn er ook verzamelaars die schenkingen doen. Als grondlegger van de collectie schilderijen geldt Arie van der Plas. Ook geven kunstenaars of hun nazaten wel eens schilderij of tekening. Een bijzondere plaats in de kunstcollectie van het museum heeft het legaat van de schilder *Tjeerd Bottema* (1884-1978). Er zijn twee aparte vertrekken ingericht met werk van hem, zijn broer *Tjerk* en zijn getalenteerde echtgenote, *Cornelia van Amstel*, die

zoals zoveel vrouwelijke kunstenaars toentertijd als echtgenote en moeder maar weinig tijd voor haar kunst overhield.

Van de aanzienlijke collectie van het museum is een deel online te bekijken en er wordt ook een ruime hoeveelheid permanent tentoongesteld. Vanaf 1983 begon men met het inrichten van tentoonstellingen en dit is nog steeds een kerntaak van het museum. Bij de tentoonstellingen verschijnen ook steeds fraaie catalogi. Hoewel de kunstcollectie een belangrijk aandeel heeft in de exposities, krijgen andere historische onderwerpen ook ruimschoots aandacht, zoals onlangs nog in de tentoonstelling over de Brittenburg.^{ix}

Scheepsmodellen, klederdrachten en nog veel meer

De *klederdracht* is vanaf de oprichting van het genootschap belangrijk geweest. In het museum worden prachtige authentieke voorbeelden van Katwijkse klederdracht tentoongesteld. De zeer actieve klederdrachtgroep maakte ook nog een draagbare collectie naar oud model om evenementen in en buiten Katwijk mee op te luisteren, zoals in het jubileumjaar 2016, tijdens het Nationaal Klederdrachtfestival. Vanzelfsprekend is er veel plaats ingeruimd voor alles wat met de *visserij* te maken heeft, maar ook *Katwijk aan de Rijn* krijgt de nodige aandacht. Op de begane grond brengen vele fraaie scheepsmodellen en authentieke gebruiksvoorwerpen de ontwikkeling van het leven op zee en het dagelijkse doen en laten in Katwijk tussen 1600 en 1950 tot leven. Daaraan dragen ook een Katwijks vissershuisje, een burgerinterieur van rond 1880 en een winkeltje in textiel en kleding van ca. 1885 bij. Het hoofdgebouw van het museum, de voormalige woning van de Katwijkse reder *Fierman Eduard Meerburg* en zijn echtgenote, die zij in 1912-13 lieten bouwen naar ontwerp van architect Jesse, rondt het beeld van de Katwijkse visserij af. Op de begane grond zijn de herenkamer en een boudoir van mevrouw met hun

oorspronkelijk inrichting te zien. Tussen alles door, en dat is veel, hangen vele schilderijen en tekeningen waarop allerlei aspecten van het dagelijks leven in Katwijk zijn afgebeeld.

Lang voordat het middeleeuwse dorp Katwijk ontstond in een oude duinvallei, was er aan de monding van de Rijn al sprake van *bewoning*. De geschiedenis van Katwijk in vogelvlucht is het onderwerp van een vaste presentatie op de zolder waar je vanuit een echte stuurhut, afkomstig van een kotter uit de jaren '60 van de vorige eeuw, uitkijkt over het dorp. De oudste geschiedenis van de Romeinen en hun legerkamp, nu bekend als de Brittenburg, wordt er toegelicht. Op de Romeinse wegenkaart, de beroemde Peutingerkaart, staat Katwijk als *Lugduno* vermeld. Enkele dakpannen van het legerkamp liggen in de vitrine. Zij dragen het stempel van de legereenheid die er verbleef: het leger van Neder-Germanië (Nederland). Vervolgens komen de Friezen aan bod, stoere zeelieden die erg van hun mooie lange haar hielden en van wie graven met kostbare grafgiften zijn gevonden, waaronder kammen. Bijzonder is een drinkhoorn die werd gebruikt bij feestmalen en drankrituelen, waarbij men ook een verbond kon sluiten. 'Laten we er het glas op heffen', zeggen we nu nog steeds om aan te geven dat er een afspraak is gemaakt. Over de schitterende grafgiften zoals een met agaat en email ingelegde riemgesp en andere stukken, is een videopresentatie gemaakt. Deze maakt duidelijk dat ook toen al handelsnetwerken zich over zeer grote gebieden uitstrekten.^x

Na de Franken gaat vervolgens de aandacht naar het winnen van zout met behulp van zeewater. In 1578 kregen de Leidse zoutzieders toestemming om zout water uit het Mallegat bij Katwijk daarvoor te gebruiken. Twaalf jaar later mochten zij het zeewater via een houten goot uit de zee naar bakken achter de duinen leiden, vanwaar het naar de stad werd getransporteerd op hun zoutschepen.^{xi} Veel aandacht is er voor de Engelandvaarders die tijdens de Tweede Wereldoorlog vanaf Katwijk de oversteek waagden. Ten slotte wordt een beeld gegeven van de bouw in 2014 van de nieuwe zeewering die zeven meter boven NAP ligt. Deze is voorzien van een ondergrondse parkeergarage met erboven een heerlijk stuk duin waarop gewandeld kan worden. De duinvallei waarin het dorp Katwijk was ontstaan stond in open verbinding met de zee en liep bij zware storm onder. Het duin tussen het dorp en het water, de zogenaamde zeereep, kalfde af en daarom staat nu de Oude Kerk aan de boulevard in plaats van midden in het dorp. Het duin groeide daarna ook weer aan, maar met de huidige stijging van de zeespiegel was vernieuwing toch noodzakelijk.

Archief en bibliotheek

Het museum is in het bezit van een maritiem archief geordend op schip. Elk schip had voor 1853 een eigen merkteken, daarna kreeg elk schip een nummer. Daarnaast zijn er kopieën van de doop, trouw- en begraafregisters afkomstig uit de gemeente Katwijk, waarvan de originelen zich nu in het ELO (Erfgoed Leiden en Omstreken) bevinden.

Immaterieel erfgoed

Sinds 2008 officieel erkend door de UNESCO, maar al veel eerder begreep men in Katwijk het belang van bijvoorbeeld taal als een vorm van immateriële cultuur.^{xii} Het eerste waarmee Van Brakel en Varkevisser op stap gingen voor onderzoek was een bandrecorder waarmee het 'Kattuks' werd vastgelegd bij de oudere generatie. Uiteraard zit in deze gesprekken veel informatie over het dagelijks leven en hoe dat werd ervaren. Het Katwijks woordenboek is een resultaat van deze gesprekken.^{xiii}

De toekomst

Techniek en collectief geheugen

In ruim vijftig jaar is veel gepresteerd door genootschap en museum, die al sinds 1993 ook officieel een eenheid zijn. Gevraagd naar de plannen voor de toekomst benadrukt de collectiebeheerder Kees van der Plas dat het museum het collectieve geheugen van de beide Katwijken vertegenwoordigt en dat het betrekken van de eigen gemeenschap bij het museum steeds een belangrijk doel is en ook moet zijn. Elk

kind komt wel een keer met zijn schoolklas naar het museum en er is ook een kennismakingsprogramma voor asielzoekers. Hoe belangrijk digitale hulpmiddelen ook zijn, er gaat niets boven zelf 'voelen, zien en ruiken' en dat kan alleen in het museum bij de echte voorwerpen.

Door slechts een deel van de collectie online te zetten zoekt men de balans tussen virtuele en echte bezoeken aan het museum en zoals bij elk museum dienen tentoonstellingen om delen van de collectie in een bijzonder licht te plaatsen. Voor de toekomst, zo benadrukt voorzitter Hans Schonenberg, gaat de aandacht uit naar een breed publieksaanbod om meer bezoekers mee te trekken. Onderdeel daarvan zijn technologische vernieuwingen zoals het werken met de bekende zwart-witte vierkantjes oftewel QR-codes en met touchscreens in de zalen. Daarop kan snel uitgebreidere informatie worden opgeroepen. Nu al is er een zeer boeiende presentatie van de wereldberoemde kaart van Peutinger waar je als bezoeker met een touchscreen quizvragen kan beantwoorden die worden gesteld door een Romeinse soldaat. Twee torentjes op de Peutingerkaart markeren het legerkamp, dat in een Romeins reisboek van ca. 333 werd aangeduid als *caput Germaniarum*.^{xiv} Dat is in goed Nederlands, de uiterste punt van de provincie Germania en voor deze reeks artikelen over de Rijnlandse musea een startpunt.

Augustus 2019

-
- ⁱ *Kees van der Plas* bracht dit mesje ter sprake en vertelde het verhaal. Bij het kaken van haring worden direct na de vangst, dus meestal aan boord van het schip, de kieuwen en alle ingewanden met uitzondering van de alvleesklier verwijderd, waarna de vis in pekelen wordt bewaard. De alvleesklier geeft tijdens het rijpingsproces enzymen af waardoor de vis zijn typerende smaak krijgt en kan worden bewaard en vervoerd.
- ⁱⁱ Zie de twee afleveringen van *Oud Katwijk*, nrs. 64 en 65 (2016) over de oprichtingsgeschiedenis.
- ⁱⁱⁱ Voor een overzicht: Cat. tent. *Mythos Heimat. Wopswede und die europäischen Künstlerkolonien*, Hannover Niedersächsisches Landesmuseum, Dresden: Sandstein Verlag, 2016; Saskia de Bodt, *Schildersdorpen in Nederland*, Warnsveld, 2004.
- ^{iv} Het landschap was het gangbare onderwerp van schilderskolonies. Hier volgt een selectie uit de literatuur: W. van der Plas (red.), Cat. tent. *Katwijk in de schilderkunst*, Katwijks Museum, Katwijk, 1995 ^{2de herz. druk}; Arend-Jan Sleyster e.a. (red.), Cat. tent. *Kunst, visserij en handel. Toorop, Sluiter, Munthe en de schilderijtentoonstelling 1902*, Katwijks Museum, Katwijk, 2002; Freek Wagter & Thea Deckers, Cat. tent. *Katwijk in de schilderkunst*, Katwijks Museum, Katwijk, 2011.
- ^v Een ruim aantal van zijn werken is te zien in het museum. Zie ook: *André Groeneveld* e.a., Cat. tent. *Hans von Bartels (1856-1913). Schilder tussen het vissersvolk*, Katwijk: Katwijks Museum, 2018.
- ^{vi} *Robert Siebelhoff & Arend-Jan Sleyster*, Cat. tent. *Jan Toorop in Katwijk aan Zee 22 April 1890 - 12 Mei 1892, 25 Mei 1899 - 26 April 1904*, Katwijk: Stichting Katwijks Museum, 1985, 14.
- ^{vii} *Annemarie Kingmans-Claas & A. Groeneveld*, Cat. tent. *Kunst, visserij en handel: Toorop, Sluiter, Munthe en de schilderijtentoonstelling 1902*, Katwijk: Stichting Katwijks Museum, 2002.
- ^{viii} De oudste publicatie over de geschiedenis van Katwijk is: *Adriaan Pars, Otia Cattavicena of Katwijkze speeluren, Katwijkse Oudheden*, Leiden, 1688.
- ^{ix} *Tom Buijtenorp, Brittenburg. Verdrongen hoeksteen van het Romeinse Rijk*, Leiden: Sidestone Press, 2019.
- ^x <http://www.canonvankatwijk.nl>
- ^{xi} Zie een samenvatting van de geschiedenis van het zoutzieden in Leiden: <https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/archieven/archievenoverzicht/details/NL-LdnRAL-0547/keywords/zoutkeet%20leiden>
- ^{xii} Tot immaterieel erfgoed behoren (1) orale tradities (mondelijke overlevering), uitdrukking en taal (2) podiumkunsten (uitvoerende kunsten en voorstellingen) (3) sociale gewoonten, rituelen en feestelijkheden (of festivals) (4) traditionele kennis over de natuur en de wereld (5) ambachten. [https://nl.wikipedia.org/wiki/Representatieve_lijst_van_het_immaterieel_cultureel_erfgoed_van_de_mensheid]
- ^{xiii} *G.S. Overdiep* m.m.v. *C. Varkevisser*, *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee*, Antwerpen N.V. Standaard Boekhandel, 1949. Heruitgave: Katwijk Boekhandel van den Berg, 1987. Niet meer verkrijgbaar, maar wel online te lezen: https://www.dbnl.org/arch/over006woor02_01/pag/over006woor02_01.pdf.
- ^{xiv} *P.J. Blok*, "Lugdunum Batavorum", *Leids Jaarboekje*, 1 (1904), 1-31.